

«Qələmlər cəmiyyəti» (الرابطة القلمية) üzvlərinin yaradıcılığında yeni təmayüllər haqqında

Cübran Xəlil Cübran

Ərəb yazıçılarının mühacirətdəki ədəbi yaradıcılığı müasir ərəb ədəbiyyatı tarixində müəyyən bir mövqeyə malikdir. Çox da uzun olmayan bir müddətdə yaranmış bu ədəbiyyat öz gözəl sənət nümunələri, yeni ərəb ədəbiyyatının inkişafına doğru yönəldilən nəcib fəaliyyəti ilə Qərbdə və Şərqdə şöhrət qazanmışdır. Şimali Amerikaya mühacirət etmiş bir qrup istedadlı ərəb yazıçısı tərəfindən və bilavasitə C.X.Cübranın və M.Nuaymən təşəbbüsü nəticəsində təşkil edilmiş «Qələmlər cəmiyyəti»¹ (1920-1932) ədəbi birliyinə daxil olan ədəb və şairlərin yaradıcılıqlarında müəyyən üslub müxtəlifliyinin olması baxmayaraq, onlar fəlsəfi və estetik proqramları, bədii üslubları etibarilə eyni cəbhədə dururdular. Məhcər ədəbiyyatının C.X.Cübran, Əmin ər-Reyhani, M.Nuaymə, İ.Ə.Madi, N.Əridə, R.Əyyub, Şair əl-Qərəvi, Hüsnü Gırab, Həbib Məsud, Nəzir Zeytun və b. kimi

görməli nümayəndələrinin adları ərəb ədəbiyyatı tarixində hörmətlə yad edilir. Çünki bu yazıçılar yaşadıkları zəmanənin bütün tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə yazılmış əsərləri ilə müasir ərəb ədəbiyyatında yeni bir səhifə açmışlar.

Məqələdə biz «Qələmlər cəmiyyəti» üzvlərinin yaradıcılığında səciyyəvi xüsusiyyətlərin bəzi cəhətlərini aydınlaşdırmağa, onların ərəb şerhinə və nəsrinə gətirdikləri yeniliklər haqqında danışmağa çalışmışıq.

Demək olar ki, bütün müasir ərəb tədqiqatçıları² «Qələmlər cəmiyyəti»nin yaratdığı ədəbiyyatın məzmun və formasını təhlil edərkən ilk növbədə bu ədəbi məktəbin yeni ərəb ədəbiyyatına təsirini, müasir ədəbi yaradıcılığın klassik ədəbiyyatın vaxtı keçmiş ənənələrindən xilas olmasında, yeni bədii yaradıcılıq yoluna düşməsinə onun böyük rol oynadığını qeyd edirlər. Həmin alimlərin fikrincə, məhcər ədəbiyyatını fərqləndirən təmayüllər və onların ərəb ədəbiyyatına gətirdikləri yeni mövzular əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Keçmişin buxovlarından azad olmaq.
2. Yeni bədii metod.
3. İfadə sadəliyi və incə lirizm.
4. Vətənpərvərlik.
5. İctimai qayə.
6. Humanizm.
7. Təbiətə vurğunluq.
8. Dini azadlıq.

Köhnəlmiş, vaxtı keçmiş ənənələrdən xilas olma və yeni bədii metod – «Qələmlər cəmiyyəti» üzvlərinin yaradıcılığının əsasını təşkil edir.

¹ Вах: А.Н.Имангулueva, «Об арабской литературе в эмиграции», журнал «Литературный Азербайджан», Баку, 1965, № 4, с. 137-141.

² ديب وبع أمين، "الشعر العربي في المهجر الايريني"، بيروت، 1955.

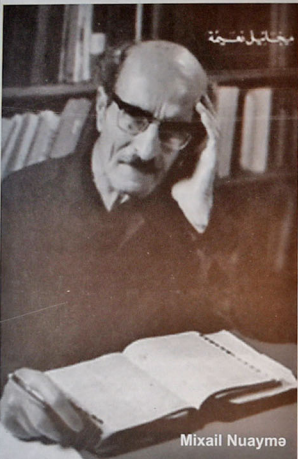
حسن محمد عبد الغنى، "الشعر العربي في المهجر"، القاهرة 1955

لدره جميل سراج، "الشعراء الرابطة القلمية"، القاهرة 1955

محمد يوسف نجم و احسان عباس، "الشعر العربي في المهجر"، القاهرة 1957

محمد مصطفى هدار، "التجديد في الشعر العربي في المهجر"، القاهرة 1957

عيسى الناعوري، "اناب المهجر"، القاهرة 1959

Mixail Nuayem

«Qələmlər cəmiyyəti» yaranana qədər demək olar ki, ərəb ədəbiyyatında üstün yeri ənənəvi mövzular və formalar tuturdu. Şairlər əsas etibarilə obrazların mürəkkəbləşdirilməsi yolu ilə gedərək öz əsərlərini bacarıqca dəbdəbəli şəkildə yazmağa çalışırdılar. Həqiqi insani hissələr və duyğular, insanların ümid və arzularının, həyəcan və çəhdlərinin əksi, onları əhatə edən mühitin doğru təsviri o dövrün yazıçı və şairlərini çox az maraqlandırır.

Ərəb yazıçıları müasir həyatın tələbinə cavab verməyən köhnə forma və üslub davam etdirir, bəziləri hətta məhkəmlər² yazmağa və orada bütün köhnə ifadələri toplamağa çalışırdılar. Bir qisim yazıçıları öz əsərlərini şüurlu surətdə çox qəliz və mürəkkəb bir dildə yazmağa cəhd göstərirdi, qeyri-adi ifadələri «kaşf edir», köhnə sözlərə müasir mənalar verirdilər. Şairlər klassik ərəb ədəbiyyatının Əbu Təmamm, İbn Rumi, əl-Mütəəbbi kimi böyük söz ustalarını təqlid edir, onların işlətdikləri formaları təbiiq etməyə çalışır, əsərlərinin məzmununa əsas çox az fikir verirdilər.

Ərəb ədəbiyyatı bu dövrdə, yəni XIX əsrin sonlarında əsasən Abbasilər xilafəti zamanındakı ədəbiyyatı xatırladırdı. Yetmişdə olan cavab ədəbi nosil də öz qocaman həmkarlarının təsirindən xilas ola bilirdi. Yazıçıların yalnız cüzi bir hissəsi bəşar

düşürdü ki, forma gözəlliyi ilə məzmun arasında bir vəhdət olmalıdır və bu, ədəbi yaradıcılığa çox mühümdür.

Dizdür, Ədib İshaq (1856-1885), əl-Mənfoluxi (1876-1924), Meyy Ziyadə, (1895-1941) kimi ərəb yazıçıları bədi əsərin dilini sadələşdirməyə, onu geniş oxucu kütlələr üçün daha anlaşılqı etməyə çalışırdılar. Lakin ovvələn, bəli ədəblərin sayı çox az idi, ikincisi isə ərəb Şərqində yaşayıb-yaradan bəli yazıçılar üçün köhnə ənənəvi üslubdan uzaqlaşmaq çətin idi. Çünki hələ ərəb oxucuları yeni ədəbi formaları (xüsusilə şeirdə yeniliyi) qəbul etməyə hazır deyildi. Məsələn, öz faaliyyətləri ilə Misir poeziyasını şilkələndirib onu canlandıran Əhməd Şövqi (1868-1932) və Hafiz İbrahim (1871-1932) kimi mütorəqqi şairlər bəli klassisizmin qalıqlarından xilas ola bilmirdilər. Onlar şerhin mövzusunda yeniləşdirmələr də, onun formasını, oxucuların tələbinə uyğun gəlsin deyə, ənənəvi şəkildə saxlayırdılar.

Məhcər ədəbiyyatının yeni yaradıcılıq prinsipləri və metodları ilə meydana gəlməsi mələ bəli bir dövrə təsadüf edir. Bu ədəbiyyat real həyatın tələblərinə cavab verməyən köhnəliyə qarşı dururdu. Mühacir yazıçıların bir qrupu ənənəvi təqlidçilikdən

Əmin Ər-Reyhani

xilas olaraq ədəbiyyatı daim inkişaf edən həyatın tələbləri saviyyəsinə qurmağa çalışırdı.

Görkəmli ərəb mühacir yazıçıları, xüsusən «Qələmlər ictimaiyyəti»nin bir çox üzvləri ədəbiyyata dərin ideya, humanizm, əsil insani hissələr götürüldür. Bu yazıçılar köhnə formalarından, ənənəvi mövzuların çərçivəsindən çıxaraq novatorluq göstərirdi, forma və

məzmun vəhdətini rəhbər tuturdular. Onlar deyirdilər ki, şeir və nəsr əsəri yalnız təmtəraqılı ifadələrdən və dəbdəbəli sözlərdən ibarətdirsə, bəli həlaldə lüğətlərən yaxşı kitab hesab oluna bilər.

إذا قام شعر بالقافية
تكون القواميس خير المكتبة

«Əgər şeir yalnız sözlərdən ibarətdirsə, onda lüğətlərən yaxşı kitablardır».

Ərəb mühacir yazıçıları yalnız real həyatın tələblərinə cavab verən əsərlər yazmağa çağırırdılar. Onların fikrinə, ədəbiyyat həyatın sənətkarlıqla əks etdirilməsidir. Əgər ədib öz zəmanəsinin tələblərinə fikir verməyərək, başqalarının artıq çoxdan demiş olduqlarını yenidən təkrar edirsə, o, heç vaxt xalqın ədəbiyyatını irəli apara bilməz.

Həyat və ətraf mühitə yanaşmağa realist təfəkkür tərzü, insanların həyəcanlandırın, sevindirən amillər, onların həyatı, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin yaşayışının realist əksi – bütün bunlar «Qələmlər cəmiyyəti» üzvlərinin öz yaradıcılıqlarının

edərkə imkan daxilində ərəb şerinin klassik ölçülərini yeni, daha yüngül vəzn formalarına uyğunlaşdırmağa çalışırdılar.

Məlumdur ki, şeirdə əruzun əsasını həca vəznü, uzun və qısa hecaların ardıcıl olaraq bir-birini əvəz etməsi, eyni bölimlü- lük təşkil edir.

«Qələmlər cəmiyyəti»nin üzvləri əruzun bu əsasını saxlamaqla yanaşı, onun imkanlarını daha da genişləndirirdilər və qafiyyə, ritm, bədi çərçivəsini yenidən əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirirdilər.

Bu novatorluq üsulunu aydın təsəvvür etmək üçün məşhur məhcər şairi İ.Ə.Madinin bir şerinin nəzər saxlay:

Rəşid Əyyub (üst sırada soldan 1-ci) və Əmin Ər-Reyhani (aşağı sırada soldan 1-ci) «Qələmlər cəmiyyəti»ndən olan həmkarları ilə

" ما بالك منكشا كندا
قم تلعب في فن الشعر
و نهز الإغصان و المعدا
و نثود الطير عن الثمر
أو نصبح خيلا من صعب
أو طيارا من ورق
و مدى و سويقا من خشب
و نجوق و نركمن في الطرق
أو نأتي بالفتح القاتم
و نصور فوق الأبواب
تنقيا في بحر علم
أو لنأثا بخطر في غاب

أو كلبا يعود أو حمل
يرعى أو نهرا أو هضبة
أو دنكا بقند أو رجلا
ويشي أو مهرا أو عربة
أو نجعل ماء و تريايا
و نشيد بيوتا و قبايا
أو نجعل منه انصيايا
أو نمتنع حلوى و كبايا³

«Nə üçün sənün ürəyini qəmdən sıxırdı,
Dur, oynayaq ağacın kölgəsində;
Zarafətli budaqları tərpedək,
Qəmşənlər quşlardan qoruyaq,
Məyvələri ad dülzədek,
Kağızdan quş dülzədek,

عيسى الناصري، «الف المجر» القاهرة 1959، ص 63
محمد يوسف نجم و احسان عيسى، «الشعر العربي في المجر» القاهرة 1957، ص 137

Ağacdan bıçaq və qılınc düzəldək,
Yolda gozişək və qaçısaq,
Və ya bir parça kömür götürək,
Qapıların üstündə səkil çəkək.
Dalğalanan dəniz tək olaq,
Ya meşəni qorxudan şir olaq.
Qapan it olaq,
Otlayan quzu olaq,
Çay olaq, təpə olaq,
Banlayan xoruz olaq,
Addımlayan kişi olaq,
Yaxud dayca, araba olaq,
Qumu və suyu qarışdırıb
Ev və qülle düzəldək,
Və ya onlardan (qum və su) heykəllər,
Yaxud halva və kabab düzəldək.

Cübran Xəlil Cübran (soldan 2-ci) və Mixail Nuaymə (sağdan 1-ci) «Qələmlər cəmiyyəti»ndən olan həmkarları ilə

Göründüyü kimi, bu şeirdə klassik ərəb ədəbiyyatında işlənməyən yeni bədi bölgü və qafiyələrdən istifadə olunmuşdur.

Əgər təsmit və müvəşşahləri nəzərə almasaq, klassik ərəb poeziyasında yalnız bir cüt qafiyələndirmə forması var idi ki, bu da klassik Azərbaycan ədəbiyyatında geniş yayılmış qəzəl formasına uyğun gələn forma idi (bu qəbildən olan qəsidələr a b a b v a və i.a. sistemi ilə qafiyələnirdi). Misraların ardıcıl qafiyələndirilməsi üsulu, bəndi şeir formaları ərəb poeziyasında yox idi.

Yuxarıda misal göstərilən şeirdə isə biz məsnəvi şəklində qafiyələndirilmiş beytlərə rast gəlirik. Lakin burada şeir hər beytdə deyil, bəndi qafiyələnmişdir. Belə ki, hər bəndin I və III misraları bir cür,

II və IV misraları isə ayrı cür qafiyələnmişdir (yeni a b a b v və i.a.). Lakin qəzəl və qəsidələrdən fərqli olaraq, buradakı b-lər öz aralarında qafiyələndirilməmişdir. Belə qafiyələnmə şərin oxunuşunu asanlaşdırmış, ona xüsusi axıcılıq vermişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, «Qələmlər cəmiyyəti»nin üzvləri klassik ərəb poeziyasına xas olan təvil (I bəhr), mödid (II bəhr), vafir (IV bəhr) kimi ərəb oruzunun çətin bəhrlərini işlətməkdən çəkinərək, daha yüngül, axıcı və məhni janrının tələblərinə cavab verən rəməl (VIII bəhr), iki bölümlü rəcoz (hər misra iki مفاعل – dan ibarət), həcoz (hər misra iki مفاعل – dan ibarət) bəhrlərindən istifadə edirdilər.

Mühacir şairlər yaradıcılıqlarında oruzun zəvri, klassik normalarını tez-tez pozurdular. Məsələn, can-

Vaqinqonda (ABS) Cübran Xəlil Cübranın memorialı

Livanda Cübran Xəlil Cübran muzeyi

İl danışıqı və dialoqların səciyyəvi cəhətlərini vermək üçün onlar misranı çox vaxt vəzin tələb etdiyi yerdə deyil, niqın qurtardığı yerdə bitirirdilər. Başqa sözlə desək, real danışıqın canlı ahəngini vermək üçün şairlər klassik oruzun əsasını – heca vəzini və eyni bölümlü qurban verirdilər.

Bu hala məhacir ədəbiyyatında az-az təsadüf edilərsə də, o, indi müasir ərəb ədəbiyyatında geniş yayılmış yeni şeirlərin meydana çıxması üçün əsas olmuşdur.

Məhacir yazıçılarının novatorluğu yalnız poeziyada deyil, nəsr (hekaya, məqalə) və dramatik əsərlərdə də özünü göstərirdi. «Qələmlər cəmiyyəti» üzvlərinin yaradıcılığına xas olan xüsusiyyətlərdən biri də o idi ki, onlar nəzm və nəsr əsərlərinin dili arasında fərq görmürdülər. Onların fikrincə, nəsr əsərinin dili də şeir dili kimi bədi, rəvan, axıcı və aydın olmalıdır. Əvvəllər ərəb Şərqi Cübran Xəlil Cübranın (1883-1931) yeni povestləri, monzum şeirləri, Mixail Nuaymənin (doğ. 1889) realist hekayələri, tənqidi məqalələri və ya İlya Əbu Madinin (1889-1951) şeirləri kimi gözəl sənət əsərlərinə malik deyildi.

Məhacir ədəbi məktəbinin fəaliyyətini ərəb ədəbiyyatıinsanları yüksək qiymətləndirirlər. Müasir ərəb tənqidçisi İsa an-Nəuri məhacir ədəbi məktəbinin fəaliyyətini belə xarakterizə edir: «Azad məhacir ədəbi məktəbi mühafizəkar ərəb Şərqi holo adət etmədiyi yeni bir cərəyan idi. Bu heç də təəccüblü deyil, bu ədəbi məktəb müasir Qərbin çəkilən romantikası ilə Şərqi ruhunun canlı və güclü ünsürlərinin birləşməsinin nəticəsi idi. Mühacir ədəbiyyatçıları xüsusi cəzibəci üslub və yeni ədəbiyyat yarada bildi. Bu ədəbiyyat yeni ərəb ədəbi həyatını canlandırdı, onun tərəqqisinə və kamilləşməsinə güclü təsir göstərdi. Məhacir ədəblərinin namını qalşıqlar məqsədlər dərin məznuna və böyük fikirlərə malik olan qüvvətli, azad ədəbiyyat yaratmaq idi. Elə bu ədəbiyyat ki, onun güclü qanadlarını qandallayan, ona uçmağa və yüksəlməyə imkan verməyən, bütün həyatı öz qolları ilə qucaqlamağa mane olan bütün lazımsız şeylər və zövqsizlik qarşısında əyilməsin».⁶

⁶ عيسى النابوري "لب المهجر"، ص. 65.